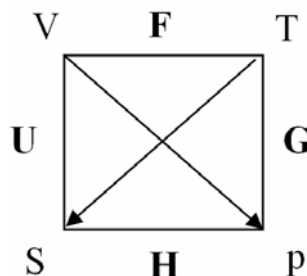

"Magický čtverec" a základy termodynamiky

Každá strana čtverce představuje danou stavovou funkci se svými **přirozenými proměnnými** (na přilehlých vrcholech)- např. $U(S,V)$ ¹.

Pokud na hranicích sledovaného systému kontrolujeme přirozené proměnné (jsme schopni je měřit a jsou navzájem nezávislé), extrém příslušné stavové funkce² nám ukazuje rovnováhu. Tomu odpovídá příslušná **fundamentální rovnice** (v diferenciálním tvaru např. $dS(U,V)=0$ nebo $dU(S,V)=0$).

- Příklad: pro vnitřní energii U jsou přirozené proměnné S a V , tj. $U(S,V)$. Pokud na hranicích kontrolujeme tok tepla a práce (nebo je jeden z nich nulový - adiabatické ohraničení, nebo pevný objem), udává rovnováhu $U \rightarrow \min$. (Alternativně můžeme použít $S(U,V)$ a $S \rightarrow \max$).

- *Př. pro $S(U,V)$: pokud adiabaticky izolujeme a objem se může měnit, tj. $S(V)$, maximalizace entropie popisuje např. expanzi plynů.*

Pokud se nekoná práce, ale přes hranice může téct teplo, tj. $S(U)$, maximalizace entropie popisuje tendenci tepla téct z teplejšího tělesa na chladnější.

Fundamentální rovnice pro vnitřní energii je $dU=TdS-pdV$ (znaménka se řídí směrem šipky v magickém čtverci), případně pro entropii $dS=1/T dU+p/T dV$.

- Protože $U(S,V)$, víme tedy z obecného zápisu pro totální diferenciál, že např. $\left(\frac{\partial U}{\partial S}\right)_{V,N} = T$.

Všimněte si, že zatímco proměnné v levých vrcholech čtverce jsou extenzivní (tj. sčítají se při slučování systémů), vpravo jsou intenzivní proměnné (p,T). Pokud chceme na hranicích systému kontrolovat některou z intenzivních proměnných, potřebujeme rezervoár (např. termostátovanou lázeň). Daná veličina (např. T) potom dosáhne požadované hodnoty (dané rezervoárem) prostřednictvím výměny příslušné extenzivní veličiny (např. tok tepla, mění se U , ale její změnu neznáme, známe jen hodnotu T). Chceme-li i teď najít podmínky pro rovnováhu, musíme přejít k novým stavovým funkcím F,H nebo G . Fundamentální rovnice pro ně stanovíme opět ze schématu.

Pozn. Samozřejmě i pak stále platí, že $S \rightarrow \max$, jenže pro celý systém složený z našeho zkoumaného syst. + jeho rezervoáru.

Samozřejmě můžeme uvažovat i závislost na jiných než přirozených proměnných (např. $H(T,p)$). Pak tato veličina není použitelná pro určení rovnováhy (extrémní princip), ale může být využitelná - např. jako jeden z členů volné energie.

Co dále určíme z magického čtverce?

Vztahy mezi jednotlivými stavovými funkcemi - např. $H=U+pV$, $F=U-TS$.

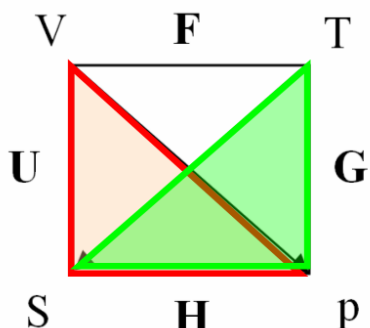
Maxwellovy vztahy

Ukazují na vztahy mezi parciálními derivacemi jednotlivých veličin. Odpovídají Eulerovým vztahům platným pro totální diferenciály. Při jejich odvození je třeba vzít protilehlé

¹ Pro systémy s proměnným počtem částic je v závislosti všech stavových funkcí ještě N (případně N_i pro systémy s více typy částic). Příslušné fundamentální rovnice potom obsahují ještě člen $+\sum_i \mu_i dN_i$

² Stavová funkce... závisí jen na momentálním stavu systému, ne na tom, jak se k němu dospělo. S tím souvisí i existence totálního diferenciálu těchto funkcí.

trojúhelníky a zhodnotit, jestli šipky ukazují stejným nebo opačným směrem (to udá znaménko): Pro zobrazený příklad: $\left(\frac{\partial V}{\partial S}\right)_p = +\left(\frac{\partial T}{\partial p}\right)_S$

Poznámky k jednotlivým stavovým funkcím

Entalpie (H) se zřídka užívá pro hledání rovnováhy, ale hodnotu její změny často známe z kalorimetrie (je rovna teplu při $p=\text{konst.}$ pro kvazistatické procesy, při kterých $p_{\text{int}}=p_{\text{ext}}$).

Gibsova volná energie (G): při $p, T=\text{konst.}$ - např. při fázové změně - ukazuje, že změna entalpie (která je daná např. interakcemi uvnitř systému) kompenzuje změnu entropie. G se velice často používá v chemii a biologii, protože podmínky $p, T=\text{konst.}$ odpovídají standartnímu pokusu, při kterém tlak je rovný atmosférickému a teplota udržovaná termostátovanou lázní (otevřená zkumavka).

Co když uvažujeme jinou práci než objemovou?

Obecně: máme obecnou sílu P a k ní příslušející extenzivní stupeň volnosti X. Potom práce= PdX (nebo i součet více členů tohoto typu).

Příklady:

X (extenzivní veličina)	P (síla)	pozn.
počet částic N	chemický potenciál μ	chemické reakce, transport
délka	síla	pevné nebo elastické materiály
plocha	povrchové napětí	kapaliny, rozhraní
náboj	el. potenciál	nabitě částice
mg. moment	mg. pole	magnetické systémy
S	T	tok tepla
V	p	objemová práce

Použité zdroje: Dill, Bromberg: Molecular driving forces, Garland Science 2002
doc. M. Marvan, přednáška z termodynamiky (1995)

Pozn. Jak si zapamatovat sestavení čtverce?

1. Začínáme v levém horním rohu a píšeme proměnné podle hesla "Velmi Těžko pamatovatelné Schéma" (po směru hod. ručiček)
2. Začneme na levé straně a píšeme: U (vnitřní energie) - F - G - H, taktéž po směru hod. ručiček.